

**ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“
ПРАВНО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ИСТОРИЯ“**

ЕЛЕНА АТАНАСОВА АЛЕКСАНДРОВА

**ДИСЦИПЛИНИРАНЕ НА ЧЛЕНОВЕТЕ,
ДИСЦИПЛИНИРАНЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО.
ПОЛИТИКАТА НА ВМОРО И ВСЕКИДНЕВНИЯТ ЖИВОТ
(1893-1912 г.)**

***АВТОРЕФЕРАТ
НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД***

*За присъждане на образователна и научна степен
„Доктор“*

Професионално направление 2.2 История на България

**Научен ръководител:
Доц. д-р Стефан Дечев**

Благоевград, 2018

Настоящият труд представя онази част от действията на създадената на 23 октомври 1893 г. и останала в историята като Вътрешна македоно-одринска революционна организация (ВМОРО), които са свързани с целенасочени опити за пряко проникване във всекидневния живот чрез регулиране на поведението на членския ѝ състав, както и това предимно на християнското население в областите Македония и Одринска Тракия от последното десетилетие на XIX и първото на XX в. Заедно с това, трудът ще се опита да отговори и на въпроса за крайния ефект от тези действия на Организацията в различните сфери на всекидневието. Изследователският поглед е изнесен извън сферата на традиционно предпочитаните в българската историография собствено революционни и политически изяви на ВМОРО и е насочен към пресечната точка между политиката на ВМОРО, от една страна, и всекидневния живот, както на нейните членове, така и на обикновеното население, от друга. Проблемът за дисциплинаращата политика на ВМОРО спрямо всекидневието на нейната членска маса и различните народности, населяващи Македония и Одринско ще бъде разгледан и анализиран на базата на богат емпиричен материал, като ще бъдат използвани и отделни вече появили се изолирани и частични наблюдения в досегашни историографски изследвания.

Началото на бъдещата ВМОРО се поставя в квартирата на Иван Хаджиниколов в Солун от Дамян Груев, Иван Хаджиниколов, д-р Христо Татарчев, Андон Димитров, Христо Батанджиев и Петър Попарсов. На втората среща на шестимата, в началото на 1894 г., се определят целта и името на организацията, а на Петър Попарсов е възложено да изготви първия ѝ устав. Важен момент в дейността и развитието ѝ има Солунският конгрес от пролетта на 1896 г., на който се приемат Устав и Правилник. Учредителите се обединяват около наименованието Български Македоно-Одрински революционни комитети. Целта, според чл. 1 от Устава, е „*пълна политическа автономия на Македония и Одринско*“.

В своето историческо развитие, както е добре известно, организацията е назовавана с различни имена. Предполага се, че в началото тя се възприема като съвкупност от революционни комитети - *Македонски революционни комитети (МРК)*. Според първите Устав и Правилник, изготвени на Солунския конгрес, организацията се нарича *Български македоно-одрински революционни комитети (БМОРК)*, начело с Централен комитет. През 1902 г., след съществена преработка на основните програмни документи и с цел привличане на повече народности, тя е наречена *Тайна македоно-одринска революционна организация (ТМОРО)*. Това име се

запазва до Рилския конгрес от 1905 г., когато, за да се демонстрира по-голяма самостоятелност, названието ѝ е променено на *Вътрешна македоно-одринска революционна организация (ВМОРО)*, с което остава и най-популярна и което ще бъде прилагано в настоящото изследване. Причините за това са две. Конкретното име на организацията – “Тайна” или “Вътрешна” - няма пряко отношение към нейната дисциплинираща политика спрямо всекидневието, както на членската ѝ маса, така и на обикновеното население. Освен това, твърде често и още преди промяната в наименованието от 1905 г., организацията понякога е наричана и възприемана като „Вътрешна“. Заедно с това, освен „централисти“, нейните дейци са определяни като „вътрешни“. За да се избегнат повторения, някъде в текста освен „ВМОРО“, се използват и общите названия „Организацията“ и „Комитетът“.

След 1897 г. започва изграждането на четническият институт, като своеобразна военна единица на ВМОРО. В началото тези чети имат организационно-агитационни функции. Те са най-малките военни структури на Организацията, за да могат да бъдат и достатъчно оперативни. Наречени са още „революционни десетки“. Координирането на дейността на тези малки чети се извършва от „десетник“, който е натоварен и с дисциплиниращи функции спрямо неговите преки подчинени. Помногочислени формирования са въстаническите чети, които се комплектуват при подготовката на Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г.

В продължение на десет години ръководителите подготвят населението за въстание и постепенно навлизат все по-навътре във всички ниши на всекидневието му – стопански живот, образование, хигиена, обичаи, годежи и сватби, полови отношения и сексуалност и т.н. След Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г. до Балканските войни през 1912-1913 г. ВМОРО се концентрира вече съвсем целенасочено върху дисциплинирането на християнското население, наред с кадровия състав. Интервенциите в бита са отправна точка в политиката на Комитета по посока на социалното въплъщение на една паралелна нелегална власт. Именно приоритетите на ВМОРО в гореизброените сфери, както и промяната в тях преди и след 1903 г., както и тяхната изключителна важност в живота на населението в Македония и Одринска Тракия, са главният обект на настоящото изследване.

Понятието „дисциплиниране“ се отнася до различни сфери на всекидневното общуване. То може да се докосва до стопански и социални взаимоотношения, до формиране на битово-хигиенни навици, до начина на живот, съжителстването между мъжа и жената, половите отношения и

сексуалната сфера, взаимоотношенията родители – деца и т.н. Дисциплината е елемент от цивилизационните процеси в отделните общности и очертава властта на нормата. В хода на изложението ще се установи как именно чрез властта си, която „узаконява нормативно“, ВМОРО в някои отношения „цивилизова“, ала в други се намесва с недотам напредничави средства, изхождайки най-вече от принципите на революционната целесъобразност. Ще се опитам да отговоря на въпроси относно ситуацията в четническия състав и на терена в Македония и Одринска Тракия сред самото население по различни проблеми, отнасящи се до аспекти на всекидневието и как ВМОРО се опитва да ги регулира, моделира и променя. Ще обвързва целите, които Организацията си поставя в тази сфера на всекидневния живот със средствата и методите, на които залага при постигането им в практиката. Посочените аспекти са недостатъчно проучвани и на тях липсва специално посветено самостоятелно историографско изследване или пък анализ, който да изхожда от други социални и хуманитарни науки. Тъй като обаче различните вече изброени страни на всекидневния живот изискват в немалка степен един интердисциплинарен подход, освен исторически изследвания ще използвам и достижения на редица други науки, както и техните наблюдения от миналото върху всекидневието на населението в Македония и Одринско.

Дисциплината на самите членове на ВМОРО е важен проблем от темата. Тя може да служи като модел на подражание и пример за обикновеното население. Ето защо, се налага да ѝ се отдели подчертано внимание. Дисциплинирането на кадровия състав е само един преход към нормиране на поведението на населението, като цяло. Историческият разказ ще следва пътя на социално-стопанските взаимодействия между Организацията и населението в Македония и Одринско и ще навлиза все по-дълбоко в личния, интимния свят на индивида, който е превърнат в обект на надзор и контрол от страна на ВМОРО. Ще се поставят въпроси относно целта на тази политика в отделните сфери на всекидневието; методите на осъществяването ѝ; ефекта и крайния резултат от разчупването на традиционния битов.

Темата за политиката на дисциплиниране на всекидневието от ВМОРО е част от един по-общ проблем, който през последните две десетилетия се превръща в „плодородно поле“ за научни изследвания, анализи и дискусии. Съвременни научни постижения в областта на хуманитарните и социалните науки поставят акцент върху въпросите, свързани с „дисциплинирания индивид“ и го утвърждават като актуална научна проблематика. Ударението се поставя върху методите на пречупване

на неговите представи за добро и зло, за морал, дълг, лоялност на различни равнища от всекидневието или пък на дадени етапи от жизнения му цикъл. В центъра се поставя човекът, неговите нагласи, поведенчески реакции, както и властта на нормата, която се институционализира чрез определен тип поведение, изисквано и очаквано.

Не може да не се отбележи, че един от първите учени, които насочват вниманието към състоянията на дисциплинирания индивид, е френският историк и философ Мишел Фуко. Темата за дисциплините, тяхната трансформация, проявление, резултати и последици, заема голям дял от научните му дирения. Едва след него, и ред други изследователи се фокусират към различни аспекти на проблема.

Днес съществува и един по-голям кръг изследвания, които се занимават с дисциплинирането на индивида или населението в модерната епоха. Те дават отправна точка по някои възлови въпроси на настоящия труд. Особено плодотворни са в това отношение задълбочените проучвания, посветени на жената. Женската дисциплина, дисциплиниращите права на жените, изневярата, създаване на семейна дисциплина, респективно оформяне на моралното, емоционално и интелектуално развитие сред младите, са теми, които предизвикват силен обществен дебат в новото време, а от тук - и засилен изследователски интерес в съвременните хуманитарни и социални науки.

Някои автори се съсредоточават върху работата на отделните институции по дисциплиниране в детската възраст. Интерес представлява и геополитическия контекст на въпроса, доколко даден регион би могъл или не лесно да се подаде на въвеждане на дисциплинарни норми, родени и утвърдени на други места и в други условия, също обект на изследователски дебат в полето на съвременните социални и хуманитарни науки.

Трябва да се отчете и значението на теориите за всекидневието на френският историк Фернан Бродел, които също номират място в настоящото изследване. Авторът анализира съвместяването и същевременното противоречие на „*материалната и икономическата цивилизация*“.

Историческата литература, появила се още преди 9 септември 1944 г. и засягаща дисциплинирането на членския състав на организацията и на населението в Македония и Одринско, се фокусира предимно върху стопанските „реформи“ във всекидневието, наложени от ВМОРО. Тук се имат предвид някои изследвания в полето на икономическата история, както и редица поселищни истории, свързани с Македония от началото на ХХ в. Непременно към тях следва да се добавят и проучванията относно историята на земеделието и земеделските култури.

Повечето автори се обединяват около тезата за осъществилата се промяна в статуквото на аграрните взаимоотношения между християните и мюсюлмани в двете области и резултатите, които следват от това. Като приоритет в икономическата политика на ВМОРО, изследователите единодушно изтъкват действията по бойкотиране на работата в османските чифлици, повсеместното им разоряване за сметка на оземляване на безимотно християнско население, както и разстройване на османската данъчна система.

Една част изследвания отбелязват промените, които ВМОРО прокарва по отношение на данъчните задължения на населението. Статуквото се променя с парализирането на османската фискална система в Македония и Одринско, на който съществен момент авторите обръщат специално внимание. Макар и нецялостно, те осветляват също един значим елемент от реформаторската дейност върху всекидневието на населението.

Една група проучвания от периода до края на Втората световна война, които засягат отделни казуси от дисциплиниращата политика на ВМОРО, насочват към съдебно-наказателните й практики. Проблемът е съществен доколкото присъства в цялостната дейност на Организацията спрямо населението и сред четниците. Илюстрират се моменти от всекидневието предимно на християните и черти от вътретреницинарните отношения в кадровия състав. Запознаването с османското наказателно съдопроизводство, което реално се прилага в Македония и Одринска Тракия до 1912 г., наследено и в Българското княжество до 1896 г., дава възможности за сравнителна перспектива и за открояване на нововъведенията в правораздавателните функции, които ВМОРО си възлага.

В българската историческа литература, която се появява между 1944 и 1989 г. приоритет на авторите търсения се оказва „*продължаващата*“ борба за национално освобождение на българите, останали по силата на „*несправедливия*“ Берлински договор в границите на Османската империя. Изследванията не поставят под съмнение изцяло българския етнически състав на славянското християнско население, обитаващо Македония и Одринско. Фокусът на проучванията остава преди всичко върху Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г. Тук се имат предвид някои по-общи изследвания в българската историография, в които наблюденията върху дисциплиниращата политика на ВМОРО, предимно в сферата на стопанството и по-слабо в морала, са само бегло загатнати, без да се изследват задълбочено. Без да е често срещано явление, все пак някои трудове с биографичен характер на български и чужди автори, дават

сведения за културата на всекидневието и новия морал, който ВМОРО налага.

Най-новите исторически изследвания от последните двадесет години разчупват леко революционния патос, с който е обгърната ВМОРО от авторите в предходните периоди. Наблюдава се опит за по-задълбочен критичен анализ и нов прочит на изворовата база. Традиционно, обект на авторския интерес и поглед върху дейността на ВМОРО по отношение на всекидневието остават правораздавателните практики и политиката в сферата на регулиране на нови стопански и пазарни отношения сред различните народности в Македония. Самостоятелни изследвания по споменатите проблеми обаче липсват, а тези въпроси влизат в общия дебат за ролята и мястото на четническия институт.

Към проблемите на всекидневието и мястото на ВМОРО в регулирането му се появяват и нови въпроси относно хигиената и професионализирането на здравеопазването, ала все още имайки сравнително периферно място в изложенията на авторите. Прави впечатление, че съвременните изследвания, свързани с историята на ВМОРО или докосвайки се до нея в други тематични проучвания, се насочват към въпроса и за моралните норми, които Организацията привежда като елемент на модернизаторската си политика в редовия състав и сред населението в Македония и Одринска Тракия. По този начин постепенно изкрystalизира като актуален проблем в историческата литература и ролята и мястото на организацията при регулирането на междуполовите отношения. Все още обаче този проблем остава непроучен, доколкото е единствено засегнат от някои автори без нужния за това анализ.

Някои съвременни изследвания насочват обектива върху проблемите за властта над жената. Освен, че разглеждат женската активност в публичното пространство и проблемите, свързани с пола, тези проучвания поставят и темата за сексуалността в края на XIX и началото на XX в., като елемент от българската и балканската модернизация.

Непременно трябва да се отбележи, че дисциплиниращата политика на ВМОРО и начина на проникване във всекидневието на населението в Македония и Одринско провокира силно научния интерес в западноевропейската и американска историография, а също и на балкански автори, в чиито трудове тя се превръща в основен център на изложението. Чуждата историография от последните две десетилетия поставя един съществен проблем, който се превръща в своеобразна вътрешна спойка за организации с революционна и военно ориентирана дейност като ВМОРО – лоялността на членовете към каузата, която тук е пренесена и в легалния

живот. Налага се да се открие, че за разлика от българските автори, които увенчават с възторг и революционен патос действията на Организацията, техните чуждестранни колеги не са съдържани в критиката си към отношението на ВМОРО с населението в двете области.

В македонската историографията, подобно на българската, преобладават изследвания, посветени на „героичното“ Илинденско въстание, както и биографични разкази за отделни революционни дейци. Посъществен принос за настоящото изследване дават проучванията на скопските историци в областта на стопанството и икономиката. В по-голямата си част те очертават ситуацията в полето на аграрните отношения между християнското население и собствениците – турци, по-ограничено докосвайки се до проблема за дисциплиниращата дейност на ВМОРО.

В областта на учебното дело македонската историография излиза с някои по-ранни изследвания, ала те само очертават една по-обща картина, без да се фокусират върху дисциплиниращите действия на ВМОРО. Откроява се въпросът за учителите-революционери, като един добре известен факт, и се представя връзката на ВМОРО с Екзархията.

Редица изследвания в полето на етнографията също са твърде полезни за изясняване на някои възлови аспекти на това изследване. Преди всичко те насочват към въпросите за личния и семеен морал, така ревностно пазен в традиционното общество. Към този морал ВМОРО се отнася двояко: от една страна го затвърждава, но в същото време и разчупва, реконструира и модернизира. Тук ще се обърне внимание на трансформацията в стопанството, хигиената, облеклото, междуполовото общуване и отношението към жената в опита за изграждане на едно модерно общество. Някои автори се насочват към опoетизиране на женските морални и физически качества, като използват за отправна точка впечатленията на чуждите пътешественици из българските земи и удивлението на непознатия как жените опазват съпругеската си вярност в отсъствието на надзор.

Етнографията допринася много при очертаването на някои по-обща елементи от настоящия труд, свързани с материалната култура и всекидневието на населението, към които ВМОРО проявява интерес и ги превръща в обект на засилени интервенции. Изследванията в сферата на етнографията очертават още обичайно-правната наказателна нормативна база. Авторите, анализирайки системата от наказания в обичайното българско право, стигат до извода, че те не са произволно определени, а се намират в относително постоянна зависимост от характера на съответното нарушение на правната норма.

Не бива да се пренебрегват и етноложките изследванията на определени градове, както и краеведските исторически проучвания с информация за всекидневния живот. Те съдържат ценни наблюдения върху промените в стопанския облик на населени места в Македония и Одринско, което има пряка връзка с настоящото изследване, както и щрихи от бита на населението, всекидневното общуване и представи за морални ценности.

Заслужава да се спомене и песенният фолклор, като извор на колективната памет за някои знакови събития от живота на четите. Песните очертават „героичния епос“ в историята на ВМОРО, но и събития, които силно се вклиняват в народното съзнание. Заедно с това те предоставят на изследователя и обилна информация за всекидневието.

Както става видно от подробния ни историографски преглед, въпреки усилията на различни социални и хуманитарни науки, проблемите на дисциплиниращата политика на ВМОРО, както по отношение на членската маса, така и спрямо обикновеното население, не са досега обект на едно цялостно и задълбочено проучване. Съществуват единствено изолирани, усамотени и частични наблюдения отнасящи се до определени страни на цялата тази проблематика. Ето защо, настоящото изследване си поставя за цел да проучи, представи в детайли и анализира постепенното формиране и избистряне на идеята за издигането на ВМОРО като фактор, който наред с дисциплинирането на членската си маса, преобръща и представите на населението в Македония и Одринска Тракия по отношение на неговите социални и стопански перспективи, всекидневното общуване и поведение, междуполови отношения, морал и т.н. В тази посока безспорно трябва да се отдели подобаващо място на институционалното изграждане на Организацията, без което дисциплиниращата ѝ политика е неосъществима. Важен аспект от темата се явява и дисциплината в четите. Тук непременно ще се изяснят целите на писаните норми на поведение и доколко те се спазват или не от членовете. Няма да бъдат подминати вмешателствата на ВМОРО в икономическия живот чрез събиране на такси, решаване спорове за земя, опити за контрол над пазара и т.н., и резултатите от тези дейности върху бита и всекидневието на обикновеното население в двете области на Османската империя. Важен момент е и аграрната политика на Организацията, която се основава на забрана за работа, разоряване и изкупуване на турските чифлици, бойкот на османската данъчна и съдебна система и ред други мерки. Ще се проследи изграждането на „революционно законодателство“ от писани правила на поведение и неписан „морален кодекс“. Ще се изведат механизмите, чрез които ВМОРО подчинява живота на населението на своите цели и задачи и го възпитава в

чувство на лоялност и дълг. Няма да бъде подмината дисциплиниращата политика по отношение на децата и въвеждането на задължителното обучение в рамките на екзархийската образователна система. Специално внимание ще се обърне на контрола и надзора на ВМОРО в сферата на бита - хигиена и здравеопазване, употребата на алкохол, начините на обличане, регулирането на семейни и междуполови отношения и т.н. Всички тези въпроси ще се третират чрез изясняване на предварителното (преди създаването и началото на дейността на Организацията) състояние в съответната област на бита и всекидневието; политиката, целите и регулациите на ВМОРО; крайния резултат с оглед налагането на промяна в тези сфери и в каква посока. Цялостният дебат не ще пропусне да засегне непопулярните и нелицеприятни страни от дейността на ВМОРО, както с оглед на поставените в някои сфери цели, така и от гледна точка на средствата, които се употребяват за тяхното постигане. В този смисъл изследването в някои моменти ще представи и образа на „непознатата“, „другата“ ВМОРО, често скривана в изследванията, но присъстваща в немалко извори от периода и след него.

Изложението винаги ще търси сравнителен анализ на предписанията по определени въпроси на ВМОРО и третирането на същия проблем в обичайното право сред населението, в действащия Екзархийски устав и законите в Османската империя и България. Сравнително-историческият метод, който се прилага ще доведе до „прескачане“ на долната хронологическа граница на темата. С оглед на пълното и цялостно изясняване на всеки един поставен проблем, това размиване на рамката се оказва необходимо.

Методологическият подход, който се използва в това изследване е предимно исторически. Поради спецификата на проблематиката, ще се разчита и на методологическите похвати на различни интердисциплинарни изследвания и особено проучвания в сферата на антропологията, стопанската история, социалната история, история на нациите и национализмите, история на жената и пола, история на народната култура, етнография и фолклор. Цялостният набор от проблеми ще бъде поставен на широка перспектива, която ще върви от общото към частното с преплитане на микро и макро рамката в историческия разказ. Ще бъде направено усилие всички поставени въпроси да бъдат максимално изчерпателно решени с надеждата, че представеният в момента труд ще предостави една полезна перспектива за изследване на всекидневието на населението в Македония и Одринска Тракия, както и на кадровия състав на Организацията през призмата на дисциплиниращата ѝ дейност. Ще се изясни доколко ВМОРО

успява да модернизира обществените порядки и къде остава в сферата на традиционните патриархални отношения, какви цели преследва и какви средства за надзор и контрол прилага. И не на последно място – какъв е ефектът в различните сфери на всекидневието от дисциплиниращата дейност на Организацията, както за членската ѝ маса, така и за обикновеното население.

Ако в полето на българските исторически проучвания проблемът за дисциплиниращата политика на ВМОРО е само бегло засегнат и на него е акцентирано единствено в чуждата историография, то изворовата база изобилства от неизползвани все още от изследователите податки, свързани с настоящата тема. Представената дисертация използва изключително богат архивен материал, съхраняван в Централния държавен архив, Българския исторически архив на Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“, различни регионални държавни архиви и исторически музеи в страната. Помалко като обхват, ала важни с оглед приносния характер на изследването, са и документалните материали, които се откриват в личните архивни фондове на Гоце Делчев, Лазар Маджаров, Никола Русински, Велко Думев и Захария Даскалов в Държавния архив на Република Македония в Скопие. Полезни и ценни сведения за съставяне на цялостната картина дава и периодиката от края на XIX и началото на XX в.

Безспорно, политиката на ВМОРО в сферата на всекидневието е представена най-ярко в документите, които излизат от нейната собствена канцелария. Тук става дума най-вече за някои от програмните ѝ документи (устава и правилници), резолюции, окръжни и циркулярни писма, заповеди.

Към спомените, като „следи от миналото“, трябва да се подходи с известна резервираност. Не трябва да се забравя, че доколкото те възплащават целите на своя автор, неговите потребности, особености и съзнателна дейност, включват и елемент на субективизъм. Същевременно, мемоарната литература носи информация за времето и мястото, от една страна, и разкрива целите на автора – от друга. Тук трябва да се има предвид, че тя съдържа опосредствана информация за действителността и непосредствена за разказвача. Независимо от това колко критично се отнасяме към спомените обаче, налага се да се отбележи, че те се оказват с най-голям обем от цялата събрана изворова база по настоящата тема.

Важно е да се обърне внимание и на дневниците, като изворова база по темата на настоящото изследване. За разлика от богатия мемоарен изворов материал обаче, с който разполагаме, размисли върху дисциплинарната политика на ВМОРО се срещат единствено в няколко дневника на нейни членове. За съжаление, в хода на щателното проучване на

изворите по темата не се откриват дневници на осъдени и наказани от Организацията. За изследователя не е без значение дали потърпевшия наистина се признава за виновен. Твърде често източниците казват, че той обикновено отрича обвинението, ала въпреки това понася безропотно последствията.

В един по-обобщен план, изворите се обединяват около тезата за необходимостта и ползата от утвърждаването на ВМОРО, като правораздавателен институт, както за населението, така и за самата нея. Наред с това, те илюстрират провеждането на революционното правораздаване в реална среда и се опитват да аргументират тежестта на една или друга присъда.

Темата за дисциплиниращата политика на ВМОРО присъства сериозно и в кореспонденцията на революционните дейци. Това демонстрира и осъзнатата ѝ значимост и отговорност. Проблемите, които се поставят на дневен ред са често пъти свързани с неморалното поведение на войводите и нередките случаи на отклонение от предписаните норми. Друг актуален въпрос, който е отразен в архивните източници, е свързан с честта и морала в междуполовите общувания, предимно сред селското население. Полето на изворовата база дава „плодородна почва“ за дискусии по отношение на „другата гледна точка“, на тези, на които се налага да спазват новите норми, независимо дали това им допада или не.

При анализа на изворовата база се стига до извода, че макар и внушителни в количествено отношение писма, разните заповеди, документи с биографичен характер и други архивни материали, дават сравнително еднородна информация за дисциплиниращата политика на ВМОРО към всекидневния живот на членската маса и обикновеното население. Прави впечатление фактът, че в цялото многообразие от спомени, дневници и кореспонденция, третиращи в една или друга степен въпросите за политиката на ВМОРО по отношение на „дисциплинирането“ на населението, липсва гледната точка на „провинилия се“, на „наказания“. Той сякаш безропотно и безусловно приема „присъдата“ като справедлива. Изворите „мълчат“ и по въпроса за реакцията на „общественото мнение“ спрямо прилаганите методи на „превъзпитание“. Заедно с това прави впечатление, че авторите рядко отбелязват за повторно „провинение“ от едно и също лице след „изпълнение на присъдата“ на Комитета.

Налага се да се отбележи, че изворите разкриват различни социални и културни пространства, в които населението в Македония и Одринска Тракия мисли нравствеността – всекидневния живот, чифлика, чаршията, селото, четата, каракачанската общност и т.н. В тази посока източниците,

които третираат въпроса за намесата на ВМОРО във всекидневието на различните етноси, освен българския, са твърде ограничени и информацията в тях е твърде синтезирана.

Следваща група документални свидетелства, които спомагат да се допълни картината за дисциплинарната политика на ВМОРО е периодиката от края на XIX – началото на XX в. Страниците на революционния печат стават поле за разгърнат дебат относно нуждите от реконструкция на обществения живот на населението в Македония и Одринско. Прави впечатление, че фокусът е насочен към предложения и предписания за реформи в стопанско-социалния живот и по-малко в личната сфера на общуванията.

Важен методологически проблем е, че с малки изключения, мнозинството извори са излезли изпод перото на членове на ВМОРО. Това изисква и налага техния по-критичен прочит и анализ. Друг съществен методологически проблем, който създава изворовата база и за който се спомена вече донякъде е отсъствието на гледната точка на наказаните „провинени“. Доколко наказанията са смятани от тях за справедливи? Еднакво ли се наказват за идентични провинения на членовете на организацията и другите?

По отношение на контрола върху жените и междуполовите отношения възниква следващ методологически проблем, който идва от липсата на спомени или други документални свидетелства на жени. Като цяло, те остават най-безмълвната част от населението, а реално упражняването на контрол и надзор върху тяхното всекидневие е най-осезателно. Трябва да прибавим и публичността в наказанието над жени, обвинени в „развратно“ поведение и неминуемото чувство на срам, за което нито един автор не споделя. По тези вероятни преживявания изворите пазят пълно мълчание.

Освен липсата на женската позиция, не се разполага и с гледната точка на обикновените хора, нечленуващи в организацията. С изключение на дипломатическата документация на българските княжески търговски агенти в Македония и други чужди дипломатически лица, цялата изворова база произлиза от света на активистите на ВМОРО. Оказва се също, че документалните свидетелства пренебрегват и още един член на обществото – децата. Единственият случай, в който авторите ги вкарват в параметрите на дисциплиниращата дейност на ВМОРО, е задължителното образование, ала и тук предписанията се отнасят към родителите.

И още един методологически проблем. Настоящото изследване освен с четнически състав, се занимава и с обикновеното население и

дисциплиниращата политика на Организацията спрямо неговото всекидневие. Ето защо, особена важност придобива обстоятелството как ще бъде наричано или етнически определяно това обикновено население в Македония и Одринска Тракия. Активистите на ВМОРО определено разглеждат себе си като „българи“, а като такава разглеждат и тръгналото след Организацията в огромното мнозинство от случаите екзархийско население. Макар да се опитват да култивират лоялност най-вече към самата ВМОРО, а не към политиката на София, те в нито един момент не поставят под съмнение собствената и на мнозинството си последователи българска идентичност. В нито един момент не излизат с алтернатива за екзархийското образование или българския книжовен език в екзархийските училища. Освен това, ВМОРО употребява термина „македонци“, като влага в него наднационално, политическо значение, стремейки се, а в случая с власите понякога и успявайки, да ги привлече за каузата за „автономия“. При разнообразието от използване термини в историческата литературата и научните изследвания обаче, - „българи“, „славяни“, „славяноговорящи“, „македонски славяни“, „славянофонни гърци“ и „славяномакедонци“, „славяни-мюсюлмани“, „арнаути“, „власи“, „сърби“, „цигани“ и др., трябва да се намери термин, който да изразява цялата тази по същината си разнородна, противоречива и динамична реалност. Ето защо, за целите на това изследване ще се употребяват едновременно понятията „българи“, „славяни“, „екзархийско население“, „славяноезично население“, „македонци“, „македонско население“. По този начин се прави опит да се подчертае едновременно, както видимостта и сериозността на българската етническа и дори национална идентичност в областта Македония, така и нейната недоизкристализираност или неяснота в някои случаи на по-ниските равнища, съчетана с динамичност и отвореност на този процес на идентификация за последващи дефиниции и релефиниции в различни контексти.

Географският ареал на темата се фокусира върху в етнографските и географски области Македония и Одринска Тракия на Османската империя, населени предимно с християнско, славяноезично население. Според официалните османски документи територията на „Македония“ е част от Рум-милета, който се намира под религиозната юрисдикция на Цариградската патриаршия. За тази област се заговаря около средата на XIX в. във връзка с българо-гръцкото противопоставяне, а след Берлинския конгрес от 1878 г. възниква и „Македонския въпрос“, но в административно отношение продължава да се използва термина „трите вилаета“ (тук се има предвид Солунски, Битолски и Косово с център Скопие).

Хронологическият обхват на темата логично започва с годината на учредяване на ВМОРО 1893 г. и финализира нейната дисциплинираща политика до Балканските войни през 1912-1913 г., когато европейските османски провинции са преразпределени в границите на съседните балкански национални държави. Заедно с това военновременните условия създават един специфичен контекст, който се налага да бъде обект на едно напълно самостоятелно изследване. В хода на войната в немалка степен се извършват промени, след които ВМОРО на практика преустановява дисциплиниращата си дейност спрямо населението. По-късно, с включването на България в Първата световна война (1915-1918 г.) структурите на Организацията изцяло се вливат в състава на Българската армия. Така в хода на войната, *де факто* Комитетът прекратява съществуването си и е възстановен в София на 20 декември 1919 г. като Вътрешна македонска революционна организация (ВМРО).

В общо-исторически план хронологията на темата съвпада с общата политическа периодизация. Условно казано, еволюцията на ВМОРО преминава през няколко вътрешни етапа, които са белязани от промени в политическата ситуация в самата организация, но те хвърлят отражение и върху отношението ѝ към нейния кадрови състав и обикновеното население. Прави впечатление, че политиката на надзор и контрол над поведението на четническия състав и всекидневието на населението през първия агитационно-организационен етап между 1893 и 1903 г. не е приоритетна и примерите за намеса се срещат все още епизодично. След Илинденско-Преображенското въстание се оказва, че ВМОРО не губи позиции сред населението в Македония, а напротив. По-различна е ситуацията в Одринско, където след 1903 г. структурите ѝ на практика се саморазпускат. В процеса на възстановяване на организационната мрежа и постоянния контакт с населението забелязваме и едно засилено присъствие в битовите отношения и интимния свят на отделните хора. Политиката на дисциплиниране на кадровия състав и всекидневието на обикновените хора логично отслабва по време на Хуриета от 1908 г., когато голяма част от дейците преминават в легалност. Ала това не пречи да се възстанови с пълна сила от края на 1908 и началото на 1909 г., когато едни от ръководителите на ВМОРО създават Народно-федеративната партия (НФП) - „Българска секция“ с по-лява ориентация, а други – Съюз на българските конституционни клубове. Особено активна в социалната и стопанска политика е НФП. Разбира се, сравнително-историческият анализ и тематично-хронологичният подход ще налагат понякога и излизане от посочената времева рамка. В структурен план изложението ще се стреми да

покаже каква е ситуацията на всекидневното общуване преди появата на ВМОРО, какво променя тя в резултат от своята дейност и доколко успешно се справя.

*****

Структурата на изследването следва поставените цели, както и е съобразена със спецификата на материала. За да се разкрие по-детайлно дисциплиниращият модел на ВМОРО, и поради разнородния характер на областите от всекидневието, които са прицел на Организацията, всяка една глава започва с теоретична и историографска част. В нея се прави преглед на съществуващите научни концепции и автори гледни точки по въпроси, които се поставят в темата. Приоритетно внимание се отделя след това на спецификите на изворовия материал, който е отправна база на анализа. Не са спестени и методологическите предизвикателства за всеки отделен аспект на всекидневието – правораздавателна дейност, икономика, хигиена, полови отношения и т.н.

Първата глава проследява развитието на правораздавателната политика на ВМОРО, регламентирана като нормативна уредба в програмните ѝ документи. Особено внимание е отделено на конкретните проявления на борбата с османската съдебна система. Направен е обзор върху османското законодателство, като официално действащо в Македония и Одринско; върху обичайно-правната норма, като устойчива традиционна система, която самата държавна власт допуска в определени случаи; върху правораздавателните правомощия на Българската екзархия в частта на семейното право, както и върху българската законодателна практика, като образец, който голяма част от живеещите в Княжеството македонски дейци приемат. Правораздавателните функции на ВМОРО са поставени като първа глава на изложението, защото те са един своеобразен теоретичен анонс в процеса на дисциплинирането на кадровия състав и населението. С оглед на това, не са разгледани конкретни практически приложения на реформите, които ВМОРО предлага, а те са отразени в следващите части на темата.

На второ място акцентът пада върху дисциплиниращите действия по отношение на кадровия състав. Изложението проследява нормативно-постановените правила според основните програмни документи. Не са подценени важните въпроси за лоялността в групата и за образа на войводата като „*стариши брат*“. Не на последно място са засегнати морално-етични проблеми в поведението на членовете.

Последните две глави са демонстрация на намеренията и конкретните действия на ВМОРО в сферата на всекидневието на християнското население в Македония и Одринско. В трета глава анализът се насочва към надзора на Комитета над стопанския живот в двете области. Очертана е картината на предварителното състояние на селското стопанство, градската икономика, данъчната система, както и интервенциите, с които Организацията си служи, за да промени установеното статукво и да се наложи като фактор в стопанското всекидневие на населението.

Четвъртата глава илюстрира все по-дълбокото проникване на ВМОРО в интимния свят на човека. Структурата ѝ следва установената схема да се открие предварителната ситуация по всеки един от набелязаните проблеми. Изложението започва с политиката на ВМОРО към екзархийското образование в Македония и Одринско, като единственото, към което тя проявява интерес. На второ място е засегната темата за хигиената и здравните грижи във всекидневието на населението, като етап от модернизационната дейтелност на Организацията. Най-сериозно внимание е отделено на отношението на революционните дейци към женския пол, междуполовото общуване и брака, като безусловна заявка за демонстрацията на властта на ВМОРО над най-личните моменти от живота на населението.

Поради по-силното влияние на ВМОРО в Македония, приведенният научен оборот емпиричен материал засяга главно тази област, докато за Одринска Тракия данните са по-оскъдни. След Илинденско-Преображенското въстание активността на ВМОРО в Одринско замира, а съществуват и примери за враждебност на тамошното население към нейните действия. В отделните части на Македония, (разделена преди Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г. на революционни области и райони и останали така обособени в териториалния обхват на действие на Организацията и след въстанието), силата и степента на намеса във всекидневието на населението е различна, както ще стане ясно от представения изворов и историографски материал. Причината за това се крие преди всичко в личните качества и светогледа на отделните войводи по места.

*****

Изграждането на революционен съд е важно за ВМОРО с оглед на намеренията ѝ да наложи определен вид поведение сред населението и в четническия състав. Без съмнение, тежестта на правораздавателният институт се дължи на това, че утвърждава условия за поддържане на реда и

узаконява специализирани органи, които са привилегирвани с тази задача. Съдебно-наказателната власт, с която се увенчава Организацията ѝ открива пътя за проникване в множество ниши на всекидневието – стопанството, семейството, междуполовите отношения. Тя се превръща в ефективен инструмент на дисциплинирането като система от надзор, базирана на строго регламентирани писмени предписания, които от своя страна определят вида на наказание. Създава се едно универсализиране на наказателната система и практика чрез набор от програмни и други документи. Трябва да се обърне внимание обаче, че тази регламентация се отнася до уставите и правилниците, по които се ръководи кадровия състав, а за контрола над всекидневието на населението не е налице избистрена законодателна нормативна база. Прави впечатление, че този вакуум създава възможни предпоставки за своеволия и „двоен стандарт“ при произнасяне на присъдите. Революционните съдилища са замислени и като възпитателно средство на граждани, които нарушават колективните норми на поведение, а по отношение на членовете, за тези, които престъпват установената въстаническа дисциплина и правилата в революционното „общезитие“, каквото е четата.

Трябва да се отчете, че политиката на ВМОРО за бойкотиране на държавните съдилища и отлива на християните от тях има отношение към конспиративността на делото и по целесъобразност с оглед на това да се ограничат максимално контактите с турци. Със забраната да се посещават турските съдилища се прави опит да се нанесе удар върху фискалната система на империята. По-скоро обаче санкциите се оказват насочени повече към местните кадии, отколкото към хазната в имперски мащаб, тъй като те, отдалечени от центъра, отдавна практикуват професията си повече за лично облагодетелстване, отколкото в интерес на държавата. Ето защо, се налага на ръководните дейци да предложат на населението алтернативна съдебна система, която да бъде по-привлекателна за тях като условия на ползване. Сериозна мотивация се оказват обещанията за безплатно разглеждане на делата, което на практика се осъществява. От изворите обаче не става ясно доколко държавните такси са непосилно високи, защото никой от тях не намира за необходимо да направи уточнението за какви по размер парични стойности става дума. В случаите на революционно съдопроизводство за Организацията са важни не финансовите постъпления от такси, които тя си осигурява по друг начин, а издигането ѝ като авторитетен орган със значимост и стабилни позиции в живота на населението. За да оправдае престижа и тежестта си, е важно за ВМОРО да вложи демократичен елемент в правораздавателната дейност. Това се осъществява чрез публичния

характер на делата, на които могат всички присъстващи да бъдат свидетели и застъпници за едната или другата страна, като им се внушава без страх да дадат показания, т.е., да участват в изграждането на държавно-творческата правораздавателна институция. Трансформацията на ВМОРО от чисто революционна в правораздавателна институция олицетворява и символизира една паралелна на официалната, тайна форма на държавност. Тя успява да утвърди държавни органи на управление в лицето на Централния комитет като изпълнителна власт, на конгресите, като своеобразен законодателен парламент и четите, като трета, съдебна власт.

Дисциплиниращите действия на ВМОРО по отношение членския състав са важно звено от цялостната ѝ политика към всекидневния живот. Със затвърждаване на позициите си, Комитетът оказва контрол върху морала и начина на живот на членовете, като ги нагажда към своите нужди и ги подчинява на своите цели. Това е една естествена необходимост за предотвратяване и евентуални сринове в организационната мрежа. От своя страна, отделният деец осъзнава зависимостта си от ВМОРО, като защитник на неговите права и интереси. В четата младият мъж придобива самочувствие на фактор, който може да взема решения, като част от един сериозен колективен орган. За около едно десетилетие ВМОРО изгражда апарат с контролни, съдебни, финансови и стопански функции. Може да се каже, че така, както държавата легитимира определен вид поведение, ВМОРО генерира специализация и концентрация за поддържането на реда. Тя навлиза там, където специализираните органи за въвеждане на дисциплина от типа на полицейски сили и съдилища са отделени от останалия обществен живот. Сред разнообразието от санкции за поддържане на обществения порядък, най-крайната е силата. Тя може да се приложи от специален агент вътре в обществото, а той е ясно посочен, добре централизиран и дисциплиниран. Този агент е ВМОРО.

Прави впечатление, че в мъжкия свят на ВМОРО темата за лоялността към каузата граничи с рицарските представи за вяност и чест. Полагането на клетвата е сакрален момент, в който четникът засвидетелства своето мъжко достойнство пред другите „посветени“, а целувайки Евангелието – и пред Бог. С клетвата бъдещият деец демонстрира, че е узрял да носи отговорности, които гарантира с живота си. Потъпканата клетва се приема за грях към Бога, а смъртното наказание пада като мълния върху изменника, без право на помилване. Клетвоотстъпникът предава собствения си авторитет и мъжка чест. Чрез клетвата в здрава връзка се обединяват хора с различен социален произход, но с еднакво желание да докажат

мъжествеността си в реално време и среда. Всички те стават „братя“ по съдба и тази връзка за тях е по-сакрална от роднинската.

В йерархически устроените общности, каквато е ВМОРО, дисциплината зависи от рангът, от мястото, което човек заема в определена йерархия. Дисциплината е „изкуство на ранга“ и техника за преобразуване на различните категории в общността. Следователно, от войводата, като висшестоящ по чин, се очаква и по-добра дисциплина. Предполага се, че управлението на Аз-ът от самият него се изгражда чрез отношенията с другите. Войводата пряко или непряко решава, изисква и изпълнява наказания с посредничеството на закона (устава и правилници). Престъпването на закона от него е по-вредно за Организацията от провинението на обикновения четник. Същевременно се оказва, че наказанията нямат еднаква сила за всеки нарушител. Логично е наказанието на войводата, като обект на подражание и образец, да бъде дори по-строго, отколкото на редовия четник. Щетите от престъплението са различни за хора с различен социален статус и вредата от нарушението на ръководителя е по-пагубна за дисциплината в групата. Ако той нарушава правилата, тогава как ще изисква от другите дисциплина и дори ще наказва при отклонения от нормата? Все пак трябва да се отчете, че или образът на войводата е силно идеализиран в представите на четата, или страха от наказанията е прекалено голям, защото липсват сведения за брожения срещу неморални прояви.

Установено е, че програмните документи легитимират определено поведение и същевременно заклеят като осъдителни други деяния. Ако се структурират нарушенията и степента на заплахата за каузата, трябва да се постави на първо място предателството и дезертърството, които не само по Устав и Правилник, ала и в практиката се наказват със смърт. Известно е, че дейците гарантират с живота си клетвата за вяност и ясно носят отговорност за действията си. Нарушения с морален характер се наказват най-често с обезоръжаване и отстраняване от четата и по-рядко със смърт. Те имат по-скоро отношение към авторитета на Организацията, но не и към нейния конспиративен характер или цели. Затова именно, ръководителите са по-снизходителни към някои отклонения от кадровия морал. Провинения от морално-етично естество могат да бъдат поправени от нарушителя, въпреки че той все пак понася някаква отговорност за тях. Както уточнява Правилникът за четите, недоразуменията, обикновените грешки и нередовността трябва да се изглаждат по миролюбив начин. Самата ВМОРО няма интерес да прилага смъртно наказание на членовете си при всяко провинение, защото това я отдръпва както от активистите, така и от населението. Организацията настоява да покаже с практическите си

действия, че е строга, ала и държи да бъде справедлива и най-вече милостива към грешки, които не застрашават целите ѝ.

С конкретните действия на социален контрол над всекидневието ВМОРО успява да изпълни програмата си максимум в областта на икономиката, селското стопанство и търговията. В резултат, започва процес на разпадане на османската аграрна система в Македония и Одринско, данъчните постъпления към хазната са пренасочени към организационните каси като сериозен приход, Организацията успява да стъпи и на градските пазари, макар и по-трудно отколкото в интервенциите си спрямо селско население. Постепенно след 1903 г. лидерите избистрят идеята, че за постигане на политическа независимост трябва да се извърви пътя на икономическата еманципация. Именно поради тази причина, анализирайки грешките и пропуските след Илинденско-Преображенското въстание, на общите и регионални конгреси обсъжданията на проблемите в сферата на стопанството се нареждат като равни по значимост с политическите дебати и присъстват във всички програмни и други документи.

В действителност, ВМОРО става особено популярна с идеите за социална справедливост, намаляване на работния ден за земеделските работници, разоряване на чифлишките стопанства, които са собственост на турци, гърци и албанци в Западна Македония, и ликвидиране на натуралния данък. Може да се каже, че за селското население, което е преобладаващата част в двете области, тези социални промени са част от процеса на етническото самоопределение, защото самата ВМОРО се опитва да му внуши това. Икономическите интервенции във всекидневието са изцяло насочени срещу турския елемент, като политически господстващ и стопански привилегирован в Македония и Одринско, и срещу влиянието на гърците като фактор в градската икономика. Ето защо, може да се приеме, че с действията си в сферата на стопанските отношения ВМОРО полага усилия да разграничи българското население, било то осъзнато като такова или все още някъде с колеблива самоопределеност. Политиката на гръцките агенти, например, не е по-различна. И те открито говорят за противопоставяне на „гърците“ на останалите народности в империята в областта на търговските взаимоотношения.

Трябва да се отбележи, че финансовите облекчения, които селяните получават с придобиване на права върху земята и неплащане на данъци към държавата, както и българската градска търговска прослойка - с протекцията на нейните пазарни интереси, са инвестиция в лоялност към ВМОРО. В замяна на икономическите облаги, населението трябва да декларира вярност, съпричастност и готовност да сътрудничи на идеите на Организацията. В

същото време, останалите етноси губят от дисциплиниращата политика на ВМОРО и тя ограничава позициите си сред тях. От друга страна, изворите не свидетелстват за особена активност на Организацията да ги интегрира, с изключение на власите на някои места в Македония (предимно Крушево, Костурски район и Леринско). Примерите демонстрират, че чувствата на преданост и благодарност получават материален израз в „справедливата“ лепта, която всеки трябва да даде за общото благо и каузата, било във вид на членските вноски за кадровия състав или данъка в пари или храни, с които населението обезпечава своята покровителка. На практика, ВМОРО заменя една власт с друга, ала така, че тя да бъде приета като добра и полезна от населението.

Прави впечатление, че източниците не говорят за евентуален социален конфликт между селото и града в Македония и Одринско. Описваните ситуации свидетелстват, че селяните страдат от лихвари и прекупвачи турци или гърци, поради което сблъсъците тук са по-скоро на етнически принцип, отколкото на социален, но се оказват взаимосвързани. С организиране на заемно-спомагателната помощ в много райони и учредяване на „Селска земеделска банка“, ВМОРО се превръща в регулатор и на тези финансови отношения. Наложеният надзор в търговията с тютюн и зърнени храни и установеният монопол върху изкупуването им чрез уговорени посредници дава свобода на Организацията да нормира пазарните цени на най-доходоносните суровини и продукти. ВМОРО се представя като неутрална публична сфера, като арбитър и посредник между отделните социални групи.

Не бива да се подминат опитите на Организацията за модернизация в областта на земеделието. Сред някои образовани дейци се ражда идеята за въвеждане на нови отрасли и култури, които чисто от агрономическа гледна точка са съвместими с природните дадености на двете области. Развитието на модерно земеделие се свързва със стремежа за пазарна реализация, която да донесе печалби за производителите. Те от своя страна, като данъкоплатци на ВМОРО, да осигурят приходи и за самата нея.. Като успешна практика за увеличаване на обработваемата площ и за подобряване на продуктивността в земеделските райони се прилага пресушаване на блатата. Традиционно Македония и Одринска Тракия са водещи в отглеждането на техническите култури тютюн и памук за европейската част на империята и ръководството на ВМОРО си дава ясна сметка, че в битката за контрол над двете области монополът върху тези производства е жизненоважен, като най-доходоносен. Известно е, че още със създаването на четнически институт през 1897 г. е заложена практиката за събиране на

паричен внос от членовете, а от това време приблизително датират и примерите за събиране на такси от населението за въоръжаване и подготовка на въстание. С течение на времето обаче става ясно, че тези постъпления са крайно недостатъчни, нито за политическите амбиции, нито за икономическите потребности на Организацията. С отварянето към сферата на икономиката, ръководните кадри ясно виждат големите печалби, които монополът върху тютюнопроизводството и търговията с тази култура ще осигури, а от тук и ще затвърди властта ѝ.

Оземляването на селяните с разпадане и разпродаване на турските чифлици в Македония може да се сравни с „аграрния преврат“ в Княжество България след Временното руско управление. На практика обаче „аграрната реформа“, която ВМОРО налага има повече социалнополитически отколкото икономически смисъл и не довежда до подобрене и рационализиране на селското стопанство. Смисълът ѝ е в това, че селяните придобиват собственически права върху земята, която обработват при известни условия. Като резултат, може да се отчете още, че се създават условия за усилен вътрешна миграция от планинските райони към равнинните с по-големи възможности за земеделие и по-голяма мобилност на населението. Тези земевладения обаче остават дребни, а тяхната жизнеспособност винаги е застрашена. Твърде раздробеното селското стопанство има не пазарен, а натурален характер и, макар че селяните излизат на градския пазар с продукцията си, това е крайно недостатъчно за разгръщането на една широка стопанска активност. Не трябва да се пропуска и факта, че дребното земеделие не създава условия за внедряване на технически нововъведения. Така, селското стопанство в Македония и Одринско в началото на XX в. се оформя като разпокъсано и, с изключение на тютюнопроизводството, нерентабилно.

Трябва да се отбележи, че с вмешателството в търговските взаимоотношения и забраната на българи да търгуват с турци и гърци, ВМОРО се опитва да приложи политика на протекционизъм, която на пръв поглед трябва да стимулира собственото производство, ала от друга страна причинява стагнация и финансови щети за предприемачи със загубата на по-малко претендиозните турски клиенти. Освен това, икономическата война с гръцките търговци прераства в реална физическа разправа, борба за пазари, убийства по улици и дюкяни. Самите гръцки национални организации в Македония забраняват от своя страна търговия с българи. На практика, политиката на покровителство към българските производители не дава очаквания резултат, защото се оказва, че българите не са най-гъвкавите на пазара. В крайна сметка, се очаква да се увеличат приходите на търговци и

еснафи, а от там и възможността за по-големи вноски в организационната каса, ала единствено с българските клиенти не може да се гарантира успешна търговия.

Не може да се премълчи факта, че с всичките практически действия ВМОРО демонстрира на официалната власт нейната нежизнеспособност и невъзможност да реагира на настъпващите промени в стопанския живот в двете области. В началото на ХХ в. настъпват нови бурни тенденции и икономиката на Македония и Одринско се преплита с национално-образователните процеси на отделните етноси, всеки от които излиза с претенции над останалите. ВМОРО успява да вкара в нови норми стопанското всекидневие на християнското население, с изключение на гръцкия елемент, а чрез забрани и запори към другите религии, косвено влияе и върху тях. След Младотурската революция обаче национално-ориентирания нов османски елит предприема категорични мерки по предотвратяване разпада на държавната икономика. За един период от време след юли 1908 г. членовете на ВМОРО минават в легалност и се връщат към цивилния стандарт на живот, а на населението се налага да се откаже от някои придобивки, спечелени от войната на Организацията с османската държавна машина.

Може да се каже, че проекциите в икономическата политика на ВМОРО използват няколко похвата за влияние над всекидневието. Нуждата от финансиране на революционните прояви поражда и необходимостта да се събират средства от населението, което се оказва твърде бедно и неплатежоспособно. Този проблем кара Организацията да търси начини за подобряване на имотното и финансовото му състояние, защото реално се оказва, че при масовата бедност, дори заплахите, с които тя си служи, не дават очаквания резултат. Така, в един следващ етап ВМОРО насочва енергията си към действия по разоряване на османската аграрна икономика за сметка на облаги за християнското население. В градската сфера на влияние обаче основен конкурент и препятствие за налагане на монопол се оказват гръцките търговци. За Организацията те не са единствено и само проблем от стопански характер, но поради факта, че наред с гръцкото духовенство, са и основни крепители на гръцката национална пропаганда в Македония, санкциите към тях са не по-малко разоряващи отколкото към турските спахии. Така, по пътя от контрол и надзор до привилегии и преимущества за християнското славянско, респективно българско население, тя нагажда промените към своите потребности и най-вече финансови нужди. Успешните икономически интервенции и монопола върху някои основни стопански отрасли създават благоприятни предпоставки за

разрастване на властовите позиции на Комитета, а от тук и престижа за членство в Организацията.

Водещият мотив на ВМОРО за интервенции в областта на образованието е осъзнатата нужда от подготовка на кадри при бъдещото автономно развитие на Македония и Одринска Тракия в различните сфери на обществения живот. За целта се предвижда устройването на професионални курсове и се държи на специализираното образование в областта на стопанството - винарство, лесовъдство, лозарство скотовъдство, пчеларство, агрономия. Тази профилирана ориентация е съобразена с природните и географски особености на двете области и с традициите, които тези стопански отрасли имат вече сред населението. Голяма част от ръководителите на ВМОРО завършват педагогическия или класическия отдел на Солунската гимназия като подготвени кадри в областта на хуманитарните науки. В това отношение се търси повишаване на професионалната квалификация на учителския персонал, който да може да отговаря на новите по-високи изисквания. На практика, се препоръчва и очаква нагаждане на учебното дело към целите на Организацията за бъдещата автономия на Македония и Одринско. Образователната политика на ВМОРО е още една демонстрация на държавно-творческите ѝ намерения и проекция на нейната власт и влияние във всекидневието на населението.

Навлизането на ВМОРО в сферата на образованието е с цел да го направи достъпно за всички християни - екзархисти, като вмениява в задължение на родителите да изпращат децата си в училище, а не да ги възпрепятстват. ВМОРО „инвестира“ в по-будните и любознателните, като заплаща училищните такси за гимназистите и осигурява стипендии. В резултат, тя очаква от тях бъдеща лоялност към нейната кауза. Без радикалната намеса на Организацията Българската екзархия не успява да „убеди“ селяните в необходимостта децата им да получат образование, тъй като голяма част от населението, особено селското, вижда в децата преди всичко работна ръка във всекидневието. В тази посока може да се заключи, че ВМОРО променя в известна степен ценностната нагласа към децата, поне за част от населението, за които се осъзнава, че е полезно да бъдат образовани. Не трябва да се пренебрегва и факта, че с течение на времето ВМОРО все по-открито демонстрира възможностите си за натиск и влияние върху населението. Може да се предположи, че за част от него страхът от наказателните действия на Организацията се явява водещ фактор, за да пращат децата си в училище и да не ги спират преждевременно.

Политиката на ВМОРО в сферата на хигиенно-санитарния спектър от всекидневието е продиктувана от желанието за модернизация в бита от

позицията ѝ на „държавна институция“ в „сянка“. Изворовата база по този въпрос обаче се ограничава до два революционни окръга – Скопски и Серски, а за ситуацията в останалите не се откри документален материал. Според решенията на Рилския конгрес хигиенно-санитарни реформи трябва да се приложат навсякъде в Македония и Одринско. Прави впечатление обаче, че самата Организация като че ли не е твърде настоятелна в прилагането на тази модернизационна политика, така както го прави по отношение на интервенциите в икономиката, например. За ВМОРО е важно да подобри жизнения стандарт на „новия“, „модернизиран“ човек от гледна точка на желанието ѝ за по-лесно проникване и контрол над всекидневието му. По-добри грижи за здравето ще доведат до по-малка смъртност и по-малко разходи за лечение, а от тук ще се увеличат възможностите за внасяне на по-големи суми в организационните каси и за закупуване на оръжие.

С действията си в областта на хигиената Организацията иска да направи по-културни не само хората, но и средата, в която живеят. За тази цел предприема мерки да култивира най-вече селата чрез доброволния труд на населението. Прави се опит за модифициране на поведението на тези, които участват със свой принос за подобряване начина си на живот. Тази политика е и средство за създаване на социална дисциплина. Прокарва се идеята за красиво, чисто и здравословно лично и обществено пространство. В градовете процесите на модернизация и усилията за подобряване на хигиената навлизат по-рано и то не само по отношение на екархийското население, над което ВМОРО има влияние. Голяма част от елита на ВМОРО живее в градска среда, където се смесват различни култури. Не малка част от ръководните кадри пребивава дори в столицата на Княжество България. От тук те черпят опит в областта на хигиената и се стараят да пригледат селското население в Македония и Одринско към него.

На базата на солиден изворов материал се изяснява, че ВМОРО си поставя за цел да моделира нов цивилизационен модел и култура дори в селата с опитите за въвеждане на санитарно-хигиенни навици. Тази задача, макар и много проста през погледа на съвременното общество, се оказва нелека. Налага се да се пречупи един вековен менталитет, с който населението живее без притеснения за неудобство. По-скоро се получава обратния ефект – нормирането на един санитарно-хигиенен модел нарушава статуквото, с което традиционния човек свиква от момента на раждането и за него е съвсем приемлив. Въпреки всичко, ВМОРО настоява хората вътрешно да възприемат новия ред, за да може във всекидневните си практики, когато са далеч от пряката ѝ намеса, да постъпват в съответствие с предложените им предписания. Недостатъчната хигиена на тялото и

жилището се приема от гледна точка на новия цивилизационен модел като „отживелица на миналото“, срещу която Организацията повежда борба. Може да се каже, че „новият“ човек трябва да се отличава със своя образцов бит, който да се определя както от поведението на отделния човек, така и от неговите социални отношения – чистота, здравословен начин на живот, култура на хранене. Общият набор от изисквания към всекидневието налага социалната среда да бъде оформена естетично.

Прави впечатление, че по-голямо усърдие Комитетът полага в политиката спрямо женския морал и междуполовите отношения. Антагонистичните принципи на мъжката и женската идентичност се вписват под формата на устойчиви начини на поведение, които са нещо като натурализация на една етика. Някои действия, които са „нормални“ за мъжката природа, за жената са табу и тя се принуждава мислено да ги осъзнае като такива и да ги избягва. Факт е, че мъжът трябва да заеме, поне привидно, господстващо положение. Това се налага заради достойнството му, което жените признават и искат да им се демонстрира в традиционния житейски модел.

От позицията на мъжката власт ВМОРО създава едно общество, готово да съди всички женски пропуски в благоприличието. Женският морал се налага най-често чрез дисциплината, която засяга всички части на тялото и непрекъснато се напомня чрез принудата във външния вид. Прицелна точка става облеклото. Женствеността явно се въплътява в семейния морал изцяло под господството на патриархалните стойности. Каноничните християнски ценности също поддържат традиционната представа за отношението между мъжа и жената и „работят“ в полза на революционния модел. ВМОРО поставя под надзор домакинските задължения на жената като ѝ вмениява възраст за брак, налага се над възпроизводителните функции. Спрямо раждаемостта и по демографските въпроси обаче ВМОРО не предприема никакви действия и не ги възприема като проблем. Тъй като няма показатели за намален демографски прираст в Македония и Одринско през разглеждания период, Комитетът не прилага никакви социални мерки за справяне с този проблем.

Може да се приеме, че бракът остава за жените привилегированото средство за придобиване на социално положение. В мъжкия свят „на честта“ жените са изключени от повечето публични места, където се играят най-сериозните „роли“ на човешкото съществуване. Истинският мъж е този, който се чувства задължен от висотата на положението си да подсили честта си, търсейки славата и открояването в публичната сфера. В такъв свят жените са олицетворение на слабост, ала и източник на увеличаване на

честта на мъжкото достойнство. Семейството е институцията, в която се преобразуват отношенията между половете. ВМОРО повече или по-малко допринася за издигането на мъжкото господство. Тя дава възможност на християните, които дълго време се чувстват потиснати, да носят оръжие, да се чувстват важни, че от тях зависи, макар и на местно равнище, живота на населението. Чувството за незначителност и потиснатост у четника изчезва и той става влиятелен в собствените си представи и в очите на общността. Несъмнено, на семейството се пада главната роля във възпроизвеждането на мъжкото доминиране, затова и за организационните лидери то е особен обект на контрол.

За да се харесат на мъжа и да подсилят усещането му за господство, често пъти жените се преструват, играят „роли“, казват това, което се очаква от тях и привидно приемат второстепенното си положение. Чрез този баланс, от една страна те се съхраняват в семейството, а от друга – успяват да отстояват известна самостоятелност и права, без да се превръщат в съперник на мъжа.

В обществото, което „фабрикува“ ВМОРО законното упражняване на сексуалността остава подчинено на брака. Когато мъжкото господство в една общност, каквато е революционната организация, се прилага безпрепятствено и с пълното право на мъжкото физическо надмощие, е по-малко възможно неправомерните интимни контакти да чертаят междуполовите отношения. Чрез самоконтрол и етика на половете се формират принципите на дълговечната брачна система, изключваща всякаква сексуалност извън отношенията между съпрузите за продължение на рода. Според революционния морал, животът в брака е единственият принцип за допълването на двата пола. От тук и максимата „да не остане девойка неомъжена“, което се приема като реална предпоставка и заплаха от непозволен интимни контакти.

Както вече стана ясно, ВМОРО превръща населението в обект на своето управление, като се старее да проникне във всички ниши на всекидневието и ги подчини на своята кауза. През ранния агитационно-организационен период тя разчита предимно на метода на убеждаването. Постепенно чрез заповеди и традиционните средства на заплахи от наказания, Организацията се опитва да модернизира преди всичко селото. Практическият опит свидетелства, че политиката на ВМОРО към всекидневието е сложна плетеница от традиционни похвати и новаторски идеи, опит за модернизация, но твърде често с традиционни, предмодерни методи. Целта на тази политика е да се култивират „цивилизовани“ навици в общуването и бита. Забелязва се, че модернизацията идва „от горе“, от

самата ВМОРО. В същото време, по целесъобразност, Организацията запазва някои от елементите на традицията, когато тя „работи“ в нейна полза и е удобна за нейната политическа кауза и цели. На населението се внушава идеята, че съхраняването на старите порядки е важно, за да съществува общността, така както и до сега. По този начин, понякога, запазването на патриархалния бит също се превръща в цел на Комитета в сфери, в които той има полза от него и от наслоената инертност на населението и старите рутинни практики.

В резултат от цялостната дисциплинираща политика към членовете и към населението, ВМОРО трайно навлиза във всекидневния живот и в голяма степен започва да определя неговия ход. Както се вижда, в някои случаи традицията, която от векове определя бита, отстъпва място на модерността, за да се подобри живота на християните или пък да се постави в услуга на Организацията. Там, където ВМОРО има траен интерес, иновациите навлизат все по-дълбоко и достигат дори до най-интимната сфера на общуването. Ако модернизацията обаче не е твърде необходима за целите на Комитета, дейците я забавят или вкарват половинчато във всекидневния живот, а повсеместното ѝ прилагане остава като задача за бъдещето.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Фотодокументален архив на костурският войвода, подпоручик Иван Попов – Македонски преглед, кн. 4, 2016, с. 137-143
2. ВМОРО и надзора над стопанския живот в Македония и Одринско (до навечерието на Балканските войни 1912-1913) – Историческо бъдеще, кн. 1-2, 2017, с. 157-208
3. „ВМОРО в борбата за надмощие в градската икономика (1893-1912 г.) – В: Югозападна България – нови изследвания и проучвания, Благоевград, 2018, с. 104-111
4. ВМОРО и екзархийското образование в Македония и Одринско (1893-1912 г.) – Времена, кн. 14, април 2018, с. 26-36
5. Правораздавателни функции на ВМОРО – Правно-исторически проучвания, кн. 6-1, 2017 (под печат)
6. ВМОРО и хигиената на населението в Македония и Одринско (1893-1912 г.) – Македонски преглед, кн. 3, 2018 (под печат)
7. Традиционните сватбени обичаи в Македония и политиката на ВМОРО по отношение на брака и семейството (края на XIX –началото на XX в.) – Исторически преглед, кн. 3, 2018 (под печат)
8. Дисциплиниращата политика на ВМОРО спрямо всекидневието и интердисциплинарният подход към нея (историографски обзор) – Правно-исторически проучвания, кн. 6-2, 2017 (под печат)